

DÁVID VERÓNKA

A mongolok hitvilága

Bár az ázsiai népek az európaítól teljesen különböző természeti és társadalmi viszonyok között éltek, számukra is nyilvánvaló volt az őket körülvevő jelenségek magyarázatának igénye. Ezt a magyarázatot társadalmi, szellemi fejlettségüknek megfelelően meg is adták egy sajátos hiedelemvilág, mitológia felépítésével.

Az ázsiai népcsoportok között lévő, sok szempontból igen jelentős különbségek ellenére hiedelemvilágukat összefoglalóan sámánizmusnak nevezhetjük.

A sámánizmus azonban nem vallás, mely meghatározott teológiai, dogmatikai fogalmakat használva kiépített volna magának egy hitrendszert, sőt a mitológia hierarchizálására se nagyon törekszik.

Az ázsiai ember mindent rábíz a sámánra mint kizárólagos illetékesre, ami az istenekkel kapcsolatos; ő maga minden ezirányú kötelezettségét teljesíti az áldozat bemutatásával, de még ezt is legtöbbször a sámán utasítására teszi.

Miután a sámán ennyire jelentős szerepet játszik egy közösségen belül, érthető az a megkülönböztetett figyelem, amit a kutatók személyének szentelnek - a körülötte végzett vizsgálódás mégsem merítheti ki teljesen a hitvilág megismerésére irányuló érdeklődésünket. A sámán ugyanis - bármily jelentős legyen is feladata - mégiscsak közvetítő. Arról azonban, hogy mit és kik között közvetít, csak ritkán esik szó.

A steppe embere a mongol körben két alapvető csoportra osztja isteneit: a keleti ég rossz isteneire és a velük szemben álló nyugati ég jó isteneire. Ez a felosztás a kínaiakkal való érintkezés hatását őrzi.

A dualista szemlélet kialakulása evidensnek tekinthető, hiszen az ember kiszolgáltatottsága az ázsiai életmódból, természeti viszonyokból adódóan fokozottan érvényes volt; mint az európai népeknél. A természethez közel álló, azzal igen szoros kapcsolatban élő ázsiaiak tehát hiedelemvilágukat is közvetlen környezetük elemeinek szellemekkel való felruházásából építették fel.

Az eredetileg fölélrendeléseket nem mutató istenek világa a társadalmi változásokkal párhuzamosan a XI-XIII. század körül alakul át: az állandó külső expanzió, a jellegzetesen agresszív nomád életforma lényegéhez tartozó hősítés mindenképpen megkövetelte a központi irányítást, mely háttér-

be szorítva a törzsi-nemzetségi érdekeket, vasfegyelemmel tartja össze a hatalmas sereget. Az átalakulás végbement az istenek világában is, és ahogy a földön megszűnt a sok, abszolút hatalmú nemzetség- vagy törzsfő hatalma, így az égben is kiemelkedett egy isten a többi közül, míg a többiek reménytelenül a háttérbe szorultak.

A tendenciák a monoteizmus irányába mutatkoznak - ennek egyik állomását láthatjuk a "Mongolok titkos története" c. írásban. Ebből a dinasztikus céllal írt krónikából kitűnik, hogy Dzsingisz kán hitte: ő küldetését teljesít, melyre az Örökkévaló Kék Ég szemelte ki. /E szemléletváltozásra utal, hogy a mongolok közül egész törzsek is áttértek a nesztoriánus kereszténységre./ Természetesen ez nem minden szibériai törzs hiedelemvilágában volt így, a politeizmus határozta meg az istenek világát.

A nyugati ég jó istenei nem egyedül harcoltak a rossz keleti istenek ellen: mindkét ég rendelkezik udvartartással, melynek bizonyos hierarchiája van. Ezt kezdetben csak az határozta meg, hogy az ős menniyre régen halt meg. Az idő szerinti rangsorolást a XIII. századra felváltotta a társadalmi rang szerinti hierarchia.

Legfelül tehát az "istenek" állnak, akiknek száma csakúgy mint feladata, nehezen pontosítható. A 44-es vagy 99-es szám nyilvánvalóan fiktív, ennyi isten nevét a megfelelő funkcióval egy kutató sem tudta összegyűjteni, de valószínű, hogy számmisszika emlékét őrzik és soha egyetlen mongol ember sem ismerte mindet. Ez jelentéktelenné is válik, mikorra a törzsfő kisajátít minden feladatot és hatalmat saját őseinek.

Közvetlenül az "istenek" alatt állnak a káriok. Kötelesek teljesíteni az istenek parancsait, így ők hozzák a földre a csapásokat vagy éppen az áldásokat.

Az urak /nojonok/ csoportja a kánok alatt áll - lehetnek a kánok gyermekei, rokonai. Tevékenységüket tekintve keverednek a kánokkal, de ők inkább a természeti jelenségek szabályozói.

A szellemek hierarchiájában legalul állnak a gazdák /ezsinek/. Szinte kivétel nélkül sámánok voltak, akik haláluk után váltak gazdákká. Többnyire szigorúan helyhez kötöttek, olyan helyhez vagy tárgyhoz kapcsolódnak, amelyhez életükben is valamiféle kapcsolat fűzte őket.

Az ázsiában élő nomád népek életében az állatoknak rendkívül fontos szerepe van, hiszen a föld javaiból - a földművelés majdnem teljes lehetetlensége miatt - elsősorban az állatok révén részesül. Így a hiedelemvilág szellemei között állatalakokat is találunk. Ezek különböző madarak, sünök, halak, kígyók, de szereplői a mongol fantázia végtelenségéről tanúskodó szörnyek, vízikísértetek, sárkányok is.

Az eddigi felvázoltakhoz mindenképpen hozzáteendő, hogy a kánok, urak és gazdák egymáshoz való viszonya, tehát a felsőbb lények hierarchiája

egészen tekintve nem mondható egy meghatározott, pontos rendszernek, hiszen eredetük, sokszor konkrét feladatuk is homályos.

Ebben a meglehetősen képlékeny, sokrétű és szerteágazó hitvilágban azonban van egy fő vonal, ami mentén a hétköznapi ember felsorakoztatta szellemvilágának elemeit: ez pedig saját őseinek szelleme, azoknak a halál utáni sorsa. A túlvilág színterének az egek fölött létező világot vélték, melynek több rétege van, leginkább 9, de egyes népcsoportoknál 7, 12, esetleg 16. Ezekbe az egekbe, ebbe az ősök által lakott szellemvilágba tesz utazásokat a sámán.

A személyes megtapasztaláson keresztül földi ember számára el nem érhető istenekkel való kommunikálás egyetlen lehetősége a sámán révülése. Természetesen ez komoly kötelezettségeket rótt rá: térben és időben távoli eseményeket feltárni, betegségeket gyógyítani, az istenek kedvébe járnai a megfelelő áldozatok bemutatásával... A szibériai pásztor vagy vadász nem akart egyebet a szellemektől, mint saját anyagi szükségleteinek kielégítését, így a sámán is ilyen megfontolásból látta el feladatát.

Varázsló tevékenységét mesterségszerűen űzte, vagyis akkor vette fel a kapcsolatot a szellemekkel, amikor akarta, amikor a hozzá fordulónak szüksége volt rá. Ezt a szellemekkel való találkozást kétféleképpen képelték el: vagy a szellem szállja meg a sámán testét /pl. a nanaj sámán kitátotta száját, hogy elnyelje őket/, vagy a sámán lelke utazik el a szellemek közé.

A sámánképesség ugyan bizonyos esetekben örökölhető, mégsem öröklés útján lesz valakiből sámán, hanem az "istenek" maguk választják ki erre a feladatra, ők tanítják meg a mesterségre /sehol nem működött sámániskola, bár néhol voltak mesterek, akik foglalkoztak fiatalokkal, de hogy mit is tanítottak nekik, ez nem egyértelmű/. A kiválasztás már az anyaméhben megtörtént: az anyát az apán kívül valamilyen betegségszellem vagy sámánból lett állat is megszállja, "megtermékenyíti". "Már születésem előtt sámánná tett engem a himlő: mikor anyám az 5. hónapban volt, álmában a himlő feleségé lett" - magyarázza eredetét egy sámán. A megszülető gyermeket jelek kísérik, leggyakrabban a foggal születés a jel. Azután ahogy növekedik, úgy szaporodnak az ismertetői: elkülönül a többiektől, érzékeny, ideges a viselkedése. A szellemk a serdülőkor elérésekor jönnek érte, ez általában egy epilepsziára emlékeztető rohamhoz hasonló jelenség keretei között játszódik le, ami után mély alvásba merül. A felébredés után viselkedése különös lesz - hosszú időkre eltűnik és nem tudják merre jár, vagy kivonul az erdő magányába. A szellemek hívását mindenképpen el kell fogadnia: az ellenkezés következménye leginkább a halál. Az ez után következő beavatási szertartás során a közösség meggyőződik róla, hogy az új sámánt valóban elfogadják-e a szellemek, alkalmas lesz-e feladatára. Ezek a próbák tulajdonképpen a sámánjelölt életének kockáztatásán keresztül a

szellemek oltalmazó erejének próbára tételét jelentik, a siker egyszersmind az új sámán bemutatását is jelenti a szellemvilágban.

Ahhoz azonban, hogy valakiből sámán lehessen, nem elég az idegrendszeri érzékenység vagy a fölösleges csonttal való születés; tehát nem minden neurotikus vagy csontrendszeri rendellenességgel született gyerekből lehetett sámán. Sok tényező egybeesésére, és nem ritkán a törzsi vezetőség beleegezésére volt hozzá szükség.

Ami a társadalmi megbecsülést illeti, az elmondottak után nyilvánvaló, hogy a sámánnak megkülönböztetett tisztelet járt: közemberek, de gyakran a hatalmasok sem mondtak neki ellent, és még a háta mögött sem mertek róla eltévelyen nyilatkozni. Ehhez járult még az ugyancsak jelentős anyagi megbecsülés, amit főleg a révülésekért közvetlenül neki fizetett rénszarvas vagy más állat, valamint az "isteneknek" bemutatott áldozatok, ajándékok jelentettek.

A gazdasági és társadalmi helyzet politikai hatalmat is juttatott a sámán kezébe: gyakran előfordul, hogy a sámánarisztokrácia elválaszthatatlanul összefonódik a törzsi arisztokráciával. /Pl. a Mongólia északi erdővidékein élő burjátokat a XVII-XVIII. században sámánok vezették az oroszok elleni harcban, de gyakran a törzsek egymás közti harcában is ők vezették a sereget./

A militarizálódó, jóval fejlettebb társadalmakban azonban a törzsfő személye nem volt azonos a sámánéval: a magukat gazdagságukkal, harcban elért eredményeikkel legitimizáló kánok az őket nem segítő sámánokat egyszerűen legyilkoltatták, helyükre pedig egy általuk ellenőrizhető táltost "segítették", hiszen itt a szellemek hierarchiájában az élen nem a sámán, hanem a kán őseinek szelleme állt. Ezután hamarosan teret engednek az előkelők számára kedvezőbb világvallások /buddhizmus, iszlám/ térhódításainak.